

ՀԱՍՄԻԿ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ

Երևանի «Գլաձոր» համալսարանի մասնագիտական կրթության որակի ապահովման կենտրոնի ղեկավար
Երևանի «Գլաձոր» համալսարանի ընդհանուր իրավագիտության ամբիոնի ասպիրանտ

ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՄԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԿՈՆՎԵՆՑԻՈՆ ԵՐԱՇԽԻՔՆԵՐԸ

Կրթության իրավունքը՝ որպես մարդու բնական իրավունք, միջազգային մակարդակում սկսեց ճանաչվել Երկրորդ աշխարհամարտից հետո: Ներպետական կյանքի բազում իրավահարաբերությունների կարգավորման միջազգայնացումը ի վերջո հանգեցրեց նրան, որ մարդու կրթության իրավունքը նույնպես ճանաչվեց որպես համընդգրկուն արժեք, ստացավ միջազգային իրավական կարգավորում և վերցվեց միջազգային պաշտպանության ներքո: ՄԱԿ-ի ստեղծմամբ ըստ էության, սկսվեց կրթության իրավունքի միջազգային իրավական կոնվենցիոն հիմքերի ձևավորումը, որոնցում փորձ արվեց արտացոլել կրթության իրավունքի՝ որպես մարդու իրավունքների կարևոր բաղադրատարրի, թե՛ ազատական, թե՛ սոցիալիստական հայեցակարգերը:

Ժամանակակից միջազգային իրավունքում կրթության իրավունքը երաշխավորվել ու կարգավորվել է մի շարք միջազգային համընդհանուր և տարածաշրջանային իրավական փաստաթղթերով, որոնց հիմնական նպատակը կրթության իրավունքի նորմերի ու սկզբունքների ստանդարտացումն ու միասնականացումն է, այս բնագավառում պետությունների համար համընդհանուր վարքագծի կանոնների սահմանումը, ինչպես նաև միջազգային մակարդակով գրագիտության բարձրացման և կրթության իրավունքի ապահովման ուղղությամբ տարվող պայքարում միջազգային իրավունքի սուբյեկտների համար միջազգային պարտավորությունների և պատասխանատվության նախատեսումը:

Կրթության իրավունքի սոցիալական արժևորման և միջազգայնացման քաղաքականության անկյունաքարը դրվեց հատկապես 1948թ. Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրում: Նախաբանում հռչակագրի հեղինակները, գնահատելով այս փաստաթուղթը՝ «որպես բոլոր ժողովուրդների ու ազգերի կողմից նվաճվելիք ընդհանուր մի չափանիշ», վերջինիս դրույթների կատարումը երաշխավորող կարևոր նախապայման

են տեսնում, *inter alia*, ուսումը և կրթությունը: Հռչակագրում մասնավորապես նշվում է. «...որպեսզի յուրաքանչյուր անհատ և հասարակության ամեն մի մարմին, մշտապես մտապահելով սույն Հռչակագիրը, ձգտի ուսման ու կրթության միջոցով քաջալերել հարգանքն այս իրավունքների ու ազատությունների նկատմամբ և ազգային ու միջազգային առաջադիմական միջոցառումներով ապահովել դրանց համընդհանուր և արդյունավետ ճանաչումն ու պահպանումը թե՛ անդամ պետությունների ժողովուրդների և թե՛ դրանց իրավագործության ներքո գտնվող տարածքների ժողովուրդների կողմից»:

Հռչակագրի 26-րդ հոդվածում շարադրվեց կրթության՝ որպես մարդու բնական իրավունքի, միջազգային իրավական ընկալման և երաշխավորման ելակետային նշանակության հիմնադրույթները: Համաձայն այդ հոդվածի՝ ա) յուրաքանչյուր որ ունի կրթության իրավունք, բ) կրթությունը առնվազն տարրական և հանրակրթական փուլերում անվճար է, գ) տարրական կրթությունը պարտադիր է, դ) տեխնիկական և մասնագիտական կրթությունը պետք է լինի հանրամատչելի, իսկ բարձրագույն կրթությունը՝ ընդունակություններին համապատասխան հավասարապես մատչելի բոլորի համար (կետ 1):

Հռչակագրում ամրագրված են նաև այն սոցիալական խնդիրները, որոնք պետք է լուծվեն կրթության միջոցով: Համաձայն 26-րդ հոդվածի՝ կրթությունը պետք է նպատակաուղղված լինի անձի լիարժեք զարգացմանը և մարդու իրավունքների ու հիմնարար ազատությունների նկատմամբ հարգանքի ամրապնդմանը: Այն պետք է նպաստի բոլոր ազգերի, ռասայական կամ կրոնական խմբերի միջև փոխըմբռնմանը, հանդուրժողականությանն ու բարեկամությանը (կետ 2):

Հռչակագրում հատուկ ընդգծվում է, որ «ծնողներն ունեն իրենց երեխաների համար կրթության տեսակն ընտրելու առաջնային իրավունք» (կետ 3):

Կրթության միջազգային երաշխավորման

www.lawinstitute.am

ու կարգավորման գործում Հռչակագրի 26-րդ հոդվածի բովանդակությունը հիմք հանդիսացավ հետագայում այս բնագավառում մի շարք միջազգային նորմերի ու սկզբունքների ձևավորման ու զարգացման համար:

Գնահատելով Հռչակագրի 26-րդ հոդվածում ամրագրված սկզբունքների կարևորությունը՝ պետք է միաժամանակ փաստել, որ այսօր աշխարհում մոտավորապես 113 000 000 երեխաներ դպրոց չեն հաճախում: 774 000 000 մեծահասակներ չեն կարողանում գրել և կարդալ, որից 2/3-ը կանայք են: Մի շարք զարգացող երկրներում ծնողները, սովորույթի համաձայն արգելում են աղջիկներին կրթություն ստանալ: Միևնույն ժամանակ հաշմանդամները, փախստականները, ազգային փոքրամասնությունների ներկայացուցիչներն իրենց կրթական ցածր մակարդակով մեծամասնություն են կազմում: 30 զարգացող պետություններում կատարված ուսումնասիրությունները փաստում են, որ կրթության մակարդակը պայմանավորված է բնակչության սոցիալական դրությամբ²:

Կարելի է կարծել, որ 21-րդ դարում պետությունները լուծել են պարտադիր տարրական կրթություն ապահովելու խնդիրը կամ տարրական և հանրակրթական փուլերում երաշխավորել են դրա անվճար լինելը, այնինչ՝ վիճակագրությունը վկայում է, որ Հռչակագրի նորմերը դեռևս չեն կորցրել իրենց արդիականությունը, և պետությունները բավականին անելիքներ ունեն կրթության իրավունքի լիարժեք երաշխավորման համար:

1960թ. Կրթության ոլորտում խտրականության դեմ կոնվենցիան³ պարտավորեցրեց մասնակից պետություններին Հռչակագրում ճանաչված յուրաքանչյուր մարդու կրթության իրավունքն ու խտրականության անթույլատրելիության սկզբունքը կյանքի կոչելիս ապահովել հավասար հնարավորություն և վերաբերմունք:

Քննարկվող կոնվենցիայի շրջանակներում պետությունները, *inter alia*, պարտավորվել են չեղյալ հայտարարել ցանկացած նորմատիվ ակտ ու վարչական կարգադրություն և դադարեցնել վարչական ցանկացած պրակտիկա, որոնք խտրականություն են ներառում կրթության բնագավառում, երաշխավորել, անհրաժեշտության դեպքում օրենսդրական կարգով, խտրականության բացառում ուսումնական հաստատություններ սովորողների ընդունելության հարցում, պետական մարմինների կողմից ուսումնական հաստատություններին այս կամ այն տեսակի օգնություն ցուցաբերելիս թույլ չտալ որևէ սահմանափակում կամ նախապատվություն, որը բացառապես հիմնված լինի սո-

վորողների՝ որևէ խմբին պատկանելության վրա, իրենց տարածքում բնակվող օտարերկրյա քաղաքացիներին տրամադրել կրթություն ստանալու նույն հնարավորությունները, ինչ որ սեփական քաղաքացիներին (հոդվ. 3):

Բացի նրանից, որ կոնվենցիայով պետությունները կրթության իրավունքի երաշխավորման ընդհանուր բնույթի պարտավորություններ են ստանձնել (դարձնել տարրական կրթությունը անվճար և պարտադիր, միջնակարգ կրթությունն, իր տարբեր ձևերով, բոլորի համար հնարավոր և մատչելի, բարձրագույն կրթությունը՝ բոլորի համար հավասարապես մատչելի՝ ըստ յուրաքանչյուրի ընդունակությունների). վերջիններս պարտավորվել են նաև միևնույն մակարդակի բոլոր պետական ուսումնական հաստատություններում ապահովել կրթական ստանդարտների, ինչպես նաև տրամադրվող կրթության որակի հետ կապված պայմանների համարժեքությունը, համապատասխան մեթոդներով խրախուսել և զարգացնել տարրական կրթություն չստացած կամ այն չավարտած անձանց կրթությունը, նրանց կողմից կրթությունը շարունակելը յուրաքանչյուրի ընդունակություններին համապատասխան, ուսուցչի մասնագիտության համար ապահովել վերապատրաստում առանց խտրականության (հոդվ. 4):

Կարևոր է ընդգծել այն հանգամանքը, որ կոնվենցիան ամրագրեց ազգային փոքրամասնություններին պատկանող անձանց՝ սեփական կրթական գործունեություն ծավալելու իրավունքը և պարտավորեցրեց պետություններին հարգել և անհրաժեշտ պայմաններ ստեղծել վերջինիս իրականացման համար (հոդվ. 5):

Դատելով կոնվենցիայի շրջանակներում պետությունների ստանձնած պարտավորությունների բնույթից՝ պարզ է դառնում, որ կոնվենցիան լուծեց հետևյալ կարևորագույն խնդիրները. *առաջին*՝ պարտավորեցրեց պետություններին նյութական և իրավական նախադրյալներ ստեղծել կրթության իրավունքի իրացման համար, *երկրորդ*՝ պարտավորեցրեց պետություններին հավասար պայմաններ, հնարավորություն և վերաբերմունք ապահովել կրթություն ստանալու համար, *երրորդ*՝ համապատասխան իրավական հիմքեր ստեղծեց շարունակական կրթության և ուսուցման երաշխավորման համար (հոդված 4, կետ (գ)), *չորրորդ*՝ իրավաբանորեն ամրագրեց պետության կողմից կրթական ստանդարտների ապահովման և կրթության որակի երաշխավորման անհրաժեշտությունն ու պարտադիրությունը (հոդված 4, կետ (բ)):

Կրթության բնագավառում խտրականու-

www.lawinstitute.am

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

թյան կանխարգելմանն են ուղղված նաև միջազգային իրավական այլ փաստաթղթեր: Օրինակ՝ 1965թ. Ռասայական խտրականության բոլոր ձևերի վերացման մասին կոնվենցիայի⁴ 5-րդ հոդվածը նշում է. «...մասնակից պետությունները պարտավորվում են արգելել ու վերացնել ռասայական խտրականությունն իր բոլոր ձևերով և ապահովել յուրաքանչյուրի իրավահավասարությունն օրենքի առջև՝ առանց ռասայի, մաշկի գույնի, ազգային կամ էթնիկական ծագման տարբերակման, հատկապես ... կրթության և մասնագիտական նախապատրաստման իրավունքի ... իրականացման կապակցությամբ»: 1966թ. Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին միջազգային դաշնագիրը⁵ քննարկվող հարցի հետ կապված մասնավորապես նշում է, որ «այն պետություններում, որտեղ գոյություն ունեն ազգային, կրոնական կամ լեզվական փոքրամասնություններ, դրանց պատկանող անձանց չի կարող մերժվել ... մայրենի լեզուն օգտագործելու իրավունքը» (հոդվ. 27): Այլ կերպ ասած՝ նորմը մայրենի լեզվով կրթություն ստանալու հնարավորություն է ընձեռում ոչ միայն ազգային, այլև կրոնական կամ լեզվական փոքրամասնություններին:

Կրթության ոլորտում խտրականության դեմ է ուղղված նաև Կանանց նկատմամբ խտրականության բոլոր ձևերի վերացման մասին 1979թ. կոնվենցիայի⁶ 10-րդ հոդվածը: Այս նորմի ուժով պետությունները համաձայնել են ձեռնարկել համապատասխան միջոցներ՝ վերացնելու կանանց նկատմամբ խտրականությունը կրթության ասպարեզում՝ կանանց համար տղամարդկանց հետ հավասար իրավունքներ երաշխավորելու նպատակով: Մասնավորապես, պետությունները պարտավորվել են երաշխավորել միատեսակ պայմաններ կարիերայի և մասնագիտական կողմնորոշման, կրթություն և դիպլոմներ ստանալու մատչելիության համար, միևնույն ուսումնական ծրագրերից, միևնույն քննություններից, միևնույն ստանդարտի որակավորման ուսուցչական անձնակազմից, միևնույն որակի դպրոցական շենքերից ու սարքավորումներից օգտվելու հնարավորություն, տղամարդկանց ու կանանց դերերի կարծրատիպային գաղափարի մերժում ուսման բոլոր մակարդակներում և ձևերում, կրթաթոշակ և կրթության այլ նպաստներ ստանալու միատեսակ հնարավորություններ, շարունակվող կրթության ծրագրերից օգտվելու միատեսակ հնարավորություններ, դպրոցը չավարտող աղջիկների թվի կրճատում և դպրոցը ժամանակից շուտ թողած աղջիկների ու կանանց համար ծրագրերի կազմակերպում, սպորտին և ֆի-

զիկական պատրաստության պարապմունքներին ակտիվորեն մասնակցելու միևնույն հնարավորություններ, կրթական հատուկ տեղեկատվությունից օգտվելու հնարավորություն:

Կարծում ենք, որ Կոնվենցիայի կարևորությունն ու առանձնահատկությունն այն է, որ, *առաջին*՝ ուղղված է կրթության ոլորտում հատկապես սեռային խտրականության արգելմանը, *երկրորդ*՝ ուղղված է կրթության շնորհիվ հասարակության մեջ կնոջ դերի բարձրացմանը, *երրորդ*՝ պարտավորեցնում է պետություններին երաշխավորել խտրականության դրսևորման արգելքը կրթության բոլոր մակարդակներում, ձևերում և ոլորտներում:

Կրթության բնագավառում խտրականությունն արգելող միջազգային իրավանորմերը թույլ են տալիս կարծել, որ ժամանակակից միջազգային իրավունքին հաջողվել է լուծել և իսպառ վերացնել կրթության բնագավառում արմատացած խտրականությունը, թեկուզ այն բանի ուժով, որ պարտավորությունների բարեխիղճ կատարման *ius cogens* նորմի շնորհիվ պետությունները պարտավոր են կատարել իրենց միջազգային պարտավորությունները: Մինչդեռ, վիճակագրական տվյալները և ՄԱԿ-ի Տնտեսական և սոցիալական խորհրդին ներկայացված բազմաթիվ զեկույցներ փաստում են, որ աշխարհի 72 000 000 երեխաներ չեն ստանում տարրական պարտադիր կրթություն, որից 54 տոկոսը աղջիկներ են⁷:

Կրթության իրավունքի միջազգային իրավական երաշխիքներ են սահմանվում նաև 1966թ. Տնտեսական, սոցիալական ու մշակութային իրավունքների մասին միջազգային դաշնագրով⁸: Ըստ Դաշնագրի 13-րդ հոդվածի՝ «պետությունները, ճանաչելով յուրաքանչյուրի կրթության իրավունքը, համաձայնում են, որ կրթությունը պետք է ուղղված լինի մարդկային անհատի և նրա արժանապատվության գիտակցման լիակատար զարգացմանը և պետք է ամրապնդի հարգանքը մարդու իրավունքների ու հիմնարար ազատությունների նկատմամբ: Կրթությունը բոլորին պետք է հնարավորություն ընձեռի արդյունավետ մասնակցություն ունենալ ազատ հասարակությանը, նպաստելու բոլոր ազգերի և ռասայական, էթնիկական կամ կրոնական բոլոր խմբերի միջև փոխըմբռնմանը, հանդուրժողականությանն ու բարեկամությանը և աջակցելու խաղաղության պահպանման ուղղությամբ Միավորված ազգերի կազմակերպության գործունեությանը» (կետ 1): Կրթության իրավունքի լիարժեք իրականացման նպատակով Դաշնագրի մասնակից պետություններն ընդունում են, որ, ա) տարրական կրթությունը պարտադիր է և անվճար բոլորի

համար, բ) միջնակարգ կրթությունն իր տարբեր ձևերով, ներառյալ միջնակարգ տեխնիկական և մասնագիտական կրթությունը, բաց և մատչելի է բոլորի համար բոլոր համապատասխան միջոցներով, մասնավորապես առաջադիմական անվճար կրթություն մտցնելու միջոցով, գ) բարձրագույն կրթությունը, ըստ յուրաքանչյուրի ընդունակությունների, հավասարապես մատչելի է բոլորի համար բոլոր համապատասխան միջոցներով, մասնավորապես առաջադիմական անվճար կրթություն մտցնելու միջոցով, դ) հիմնական կրթությունը խրախուսվում կամ հնարավորինս ակտիվացվում է այն անձանց համար, ովքեր չեն անցել կամ չեն ավարտել իրենց տարրական կրթության լրիվ դասընթացը, ե) պետք է ակտիվորեն իրականացնել բոլոր մակարդակների դպրոցների համակարգի զարգացումը, սահմանել կրթաթոշակների բավարար համակարգ և շարունակաբար կատարելագործել ուսուցչական կազմի նյութական պայմանները:

1966թ. Դաշնագիրը երաշխավորում է նաև ծնողների կամ օրինական խնամակալների՝ իրենց երեխաների համար պետական իշխանության կողմից ստեղծված դպրոցներից բացի այլ դպրոցների ընտրության, ինչպես նաև իրենց երեխաների կրոնական և բարոյական դաստիարակությունը սեփական համոզմունքին համապատասխան ապահովելու նրանց ազատությունը (հոդվ. 13, կետ 3):

Դաշնագրի 13-րդ հոդվածի 4-րդ կետը վերաբերում է ուսումնական հաստատություններ հիմնելու ազատությանը և նշում է, որ «Սույն հոդվածի ոչ մի մաս չպետք է մեկնաբանվի որպես առանձին անձանց և մարմինների՝ ուսումնական հաստատություններ ստեղծելու և դրանք սույն հոդվածի 1-ին կետում շարադրված սկզբունքներին և նման հաստատություններում այնպիսի նվազագույն ստանդարտներին համապատասխան ղեկավարելու ազատության սահմանափակում, որոնք կարող են սահմանվել պետության կողմից»:

Դաշնագիրը, ելնելով այն հանգամանքից, որ կրթության իրավունքը բնական իրավունք է, պահանջում է մասնակից պետություններից, որ նրանք, ովքեր մասնակից դառնալու ժամանակ իրենց մետրոպոլիայի տարածքում կամ իրենց իրավագործության տակ գտնվող մյուս տարածքներում չեն կարողացել ապահովել պարտադիր անվճար տարրական կրթություն, երկու տարվա ընթացքում աստիճանաբար երաշխավորեն պարտադիր անվճար տարրական կրթության իրավունք բոլորի համար (հոդվ. 14):

Դաշնագրի 13-րդ և 14-րդ հոդվածների բո-

վանդակությունն էականորեն տարբերվում է կրթության իրավունքը կարգավորող և երաշխավորող այլ միջազգային իրավանորմներից: Մասնավորապես դա արտահայտվում է նրանում, որ պետությունները, *inter alia*, պարտավորվում են. *առաջին՝* մտցնել առաջադիմական անվճար միջնակարգ կրթություն, *երկրորդ՝* մտցնել առաջադիմական անվճար բարձրագույն կրթություն, *երրորդ՝* զարգացնել բոլոր մակարդակի դպրոցների համակարգը, սահմանել կրթաթոշակների բավարար համակարգ, շարունակաբար կատարելագործել ուսուցչական կազմի նյութական պայմանները, *չորրորդ՝* չսահմանափակել թե՛ ֆիզիկական, թե՛ իրավաբանական անձանց՝ ուսումնական հաստատություններ ստեղծելու և ղեկավարելու ազատությունը, *հինգերորդ՝* երկու տարվա ընթացքում աստիճանաբար ապահովել պարտադիր անվճար տարրական կրթություն բոլորի համար:

Մի շարք միջազգային փաստաթղթեր մեկնաբանում են Դաշնագրում տեղ գտած հասկացությունները: Այսպես, «Տարրական կրթություն»-ը մեկնաբանվում է հետևյալ կերպ. «Տարրական կրթությունն ընտանիքից դուրս ստացված կրթությունն է, որը երեխաների համար *հիմնական կրթության միջոց* է հանդիսանում: Այն պետք է լինի համընդհանուր և ապահովի բոլոր երեխաների *հիմնական կրթական կարիքների* բավարարումը, ինչպես նաև հաշվի առնի տվյալ հասարակության մշակույթը, կարիքներն ու հնարավորությունները»⁹: «*Հիմնական կրթական կարիքներ*» հասկացությունը ներառում է ուսումնառության անհրաժեշտ նախապայմանները (գրել, կարդալ, հաշվել և այլն) և ուսումնառության հիմնական բովանդակությունը (գիտելիք, հմտություն և այլն), որոնք անհրաժեշտ են մարդու գոյության, նրա ընդունակությունները զարգացնելու, արժանապատվորեն ապրելու և աշխատելու, լիարժեքորեն մասնակցելու ընթացող զարգացումներին, իրենց կենսամակարդակի որակը բարձրացնելու, որոշումներ կայացնելու և հետագա կրթությունը շարունակելու համար»¹⁰: ՄԱԿ-ի Տնտեսական և սոցիալական խորհուրդը նշել է, որ «Տարրական կրթություն» և «Հիմնական կրթություն» հասկացությունները, ճիշտ է, հոմանիշներ չեն, բայց դրանց միջև գոյություն ունի մեծ համապատասխանություն: Մասնավորապես Խորհուրդը ընդունել է այն հանգամանքը, որ «Տարրական կրթությունը հիմնական կրթության ամենակարևոր բաղկացուցիչ մասն է»¹¹:

Տնտեսական և սոցիալական խորհուրդը նշել է, որ չնայած Դաշնագրով ամրագրված միջնակարգ կրթության բովանդակությունը կարող է

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

տարբեր ժամանակներում պետությունների ներպետական օրենսդրություններում տարբեր լինել, բայց այն պետք է ներառի հիմնական կրթությունը և նախապայման հանդիսանա շարունակական կրթության ու մարդու զարգացման համար: Մյուս կողմից *միջնակարգ կրթությունը* պետք է անձին նախապատրաստի տեխնիկական և մասնագիտական կրթություն ստանալուն: Միջնակարգ կրթության բաց և մատչելի լինելը ենթադրում է, որ անկախ անձի ընդունակություններից՝ կրթությունը պետք է հասանելի լինի բոլորին միևնույն մակարդակներում¹²:

«Մտցնել առաջադիմական անվճար կրթություն» հասկացությունը ենթադրում է, որ չնայած պետությունների գործողություններն առաջին հերթին ուղղված են անվճար տարրական կրթության ապահովմանը, միևնույն ժամանակ նրանք պարտավոր են ձեռնարկել կոնկրետ քայլեր միջնակարգ և բարձրագույն կրթությունը նույնպես անվճար դարձնելու ուղղությամբ:

Տնտեսական և սոցիալական խորհրդի 13-րդ Ընդհանուր մեկնաբանությունը փաստում է, որ Դաշնագրով ամրագրված միջնակարգ ու բարձրագույն կրթության էական տարբերությունն այն է, որ միջնակարգ կրթությունը իր տարբեր ձևերով բաց և մատչելի է բոլորի համար, մինչդեռ բարձրագույն կրթությունը մատչելի է ըստ յուրաքանչյուրի ընդունակությունների¹⁴:

Դաշնագրի 13-րդ հոդվածը երաշխավորում է նաև *կրթության ազատությունը*, որն այս դեպքում արտահայտվում է երկու ձևով: *Առաջին*՝ ծնողներն ազատ են իրենց երեխաների կրոնական և բարոյական դաստիարակությունը կազմակերպել սեփական համոզմունքին համապատասխան, *երկրորդ*՝ ծնողները (օրինական խնամակալները) ազատ են իրենց երեխաների համար պետական իշխանության կողմից ստեղծված դպրոցներից բացի ընտրել այլ դպրոցներ¹⁵:

Դաշնագրի 13-րդ հոդվածի 4-րդ կետում նախատեսված *ուսումնական հաստատություններ ստեղծելու և ղեկավարելու ազատությունը*, համաձայն 13-րդ Ընդհանուր մեկնաբանության, տարածվում է յուրաքանչյուրի, այդ թվում՝ օտարերկրյա քաղաքացիների, ինչպես նաև իրավաբանական անձանց վրա: Այս ազատությունը վերաբերում է ցանկացած տեսակի ուսումնական հաստատություն հիմնելուն և ղեկավարելուն, միևնույն ժամանակ դա չպետք է հանգեցնի հասարակության որոշ խմբերի համար կրթական հնարավորությունների ծայրահեղ տարբերությանը¹⁶:

Կրթության իրավունքը ճանաչվել,

երաշխավորվել և ուրույն կարգավորում է ստացել 1989թ. Երեխաների իրավունքների մասին կոնվենցիայի 28-րդ և 29-րդ հոդվածներով¹⁷: Մասնակից պետությունները, համաձայնելով, որ յուրաքանչյուր երեխա ունի կրթության բնական իրավունք, ստանձնել են կրթության իրավունքի երաշխավորման համընդհանուր բնույթի պարտավորություններ¹⁸:

Կոնվենցիան, միաժամանակ, պարտավորեցնում է պետություններին դպրոցական կարգապահությունն իրականացնել երեխայի մարդկային արժանապատվության հետ համատեղելի մեթոդներով (հոդվ. 28, կետ 2): Այս նորմը շրջադարձային նշանակություն ունեցավ այն առումով, որ կրթության կազմակերպման հիմքում դրվեց երեխայի անհատականությունը, պատիվն ու արժանապատվությունը:

Երեխաների իրավունքների մասին կոնվենցիայի առանձնահատկությունն այն է, որ այն համապարփակ ձևով ամրագրում է կրթության նպատակները: Այսպես, մասնակից պետությունները պայմանավորվել են, որ կրթությունը պետք է ուղղված լինի. ա) երեխայի անհատականության, տաղանդի և մտավոր ու ֆիզիկական ունակությունների զարգացմանը դրանց լրիվ ծավալով, բ) մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների, ինչպես նաև Միավորված ազգերի կազմակերպության Կանոնադրության մեջ ամրագրված սկզբունքների նկատմամբ հարգանքի դաստիարակմանը, գ) երեխայի ծնողների, նրա մշակութային ինքնատիպության, լեզվի և արժեքների, երեխայի բնակության երկրի ազգային արժեքների, նրա ծագման երկրի և իր սեփական քաղաքակրթությունից տարբեր քաղաքակրթությունների հանդեպ հարգանքի դաստիարակմանը, դ) երեխային ազատ հասարակության մեջ փոխըմբռնման, խաղաղության, հանդուրժողականության, տղամարդու և կնոջ իրավահավասարության և բոլոր ժողովուրդների, էթնիկական, ազգային և կրոնական խմբերի, ինչպես նաև բնիկ ազգաբնակչությանը պատկանող անձանց միջև բարեկամության ոգով պատասխանատու կյանքով ապրելուն նախապատրաստելուն, ե) շրջապատող բնության նկատմամբ հարգանքի դաստիարակմանը (հոդվ. 29, կետ 1):

Կոնվենցիան չի սահմանափակում առանձին անձանց կամ մարմինների՝ պետության կողմից սահմանված նվազագույն պահանջներին ու նորմերին համապատասխան՝ ուսումնական հաստատություններ հիմնելու և ղեկավարելու իրավունքը (հոդվ. 29, կետ 2):

Հիմք ընդունելով կոնվենցիայի բովանդա-

www.lawinstitute.am

կուսությունը՝ կարելի է փաստել, որ պետությունները, *inter alia*, պարտավորվել են. *առաջին*՝ երաշխավորել կրթության իրավունքի իրացում հողված 29-ի առաջին կետում ամրագրված նպատակներին համապատասխան, *երկրորդ*՝ ապահովել կրթության բնագավառում միջազգային համագործակցություն, *երրորդ*՝ երաշխավորել դպրոցական կարգապահության իրականացում երեխայի արժանապատվության հետ համատեղելի մեթոդներով:

Ելնելով այն հանգամանքից, որ կրթության իրավունքը բնական ու հիմնական իրավունք է և չի կարող մերժվել ոչ ոքի, միջազգային իրավունքը համապատասխան իրավական երաշխիքներ է նախատեսել փախստականների և քաղաքացիություն չունեցող անձանց կրթության իրավունքի իրականացման համար: Այսպես, 1951թ. Փախստականների կարգավիճակի մասին¹⁹ և 1954թ. Քաղաքացիություն չունեցող անձանց մասին²⁰ կոնվենցիաների 22-րդ հոդվածների համաձայն՝ «Տարրական կրթության կապակցությամբ Պայմանավորվող պետությունները փախստականներին, քաղաքացիություն չունեցող անձանց հատկացնում են նույն վերաբերմունքը, ինչ իրենց քաղաքացիներին» (կետ 1): «Պայմանավորվող պետությունները տարրական կրթությունից տարբեր կրթության և, մասնավորապես, ուսուցման մատչելիության, օտարերկրյա դպրոցական վկայագրերի, դիպլոմների ու գիտական աստիճանների ճանաչման, տուրքերից ու վճարումներից ազատման և կրթաթոշակների շնորհման կապակցությամբ փախստականներին, քաղաքացիություն չունեցող անձանց հատկացնում են հնարավորինս ոչ պակաս բարեհաճ վերաբերմունք, քան նույն հանգամանքներում ընդհանրապես հատկացվում է օտարերկրացիներին» (կետ 2):

Ամփոփելով՝ պետք է փաստել, որ ժամանակակից միջազգային իրավունքում առկա են կրթության իրավունքի երաշխավորման բավարար իրավական հիմքեր: Նշված միջազգային փաստաթղթերը կրթության իրավունքի միջազգային համընդհանուր երաշխիքներ սահմանող հիմնական իրավական ակտերն են, որոնց առկայությունը վկայում է այն մասին, որ կրթության իրավունքը միջազգային համապարփակ իրավական կարգավորման և պաշտպանության արժանացած սոցիալ-տնտեսական, մշակութային իրավունքներից մեկն է: Ներկայումս միջազգային իրավունքը երաշխավորում է.

- յուրաքանչյուրի կրթության իրավունքը,
- բոլորի համար պարտադիր և անվճար հիմունքներով տարրական կրթության իրավունքը,

• բոլորի համար բաց և մատչելի միջնակարգ կրթության, ներառյալ միջնակարգ տեխնիկական և մասնագիտական կրթության իրավունքը,

• բոլորի համար հավասարապես մատչելի բարձրագույն կրթության իրավունքը՝ ըստ յուրաքանչյուրի ընդունակությունների,

• ծնողների՝ իրենց երեխաների համար կրթության տեսակն ընտրելու առաջնային իրավունքը,

• ծնողների՝ զավակների համար իրենց կրունական ու փիլիսոփայական համոզմունքներին համապատասխան կրթություն և ուսուցում ապահովելու իրավունքը,

• կրթության բնագավառում խտրականության արգելումը՝ անկախ ռասայից, մաշկի գույնից, սեռից, լեզվից, կրոնից, քաղաքական կամ այլ համոզմունքից, ազգային կամ սոցիալական ծագումից, գույքային դրությունից, ծննդից կամ այլ կարգավիճակից,

• ազգային փոքրամասնություններին պատկանող անձանց՝ սեփական կրթական գործունեություն ծավալելու իրավունքը,

• ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց ուսումնական հաստատություններ հիմնելու և ղեկավարելու ազատության չսահմանափակումը,

• փախստականների և քաղաքացիություն չունեցող անձանց կրթության իրավունքը,

• դպրոցական կարգապահության իրականացումը երեխայի մարդկային արժանապատվության հետ համատեղելի մեթոդներով:

Հիմք ընդունելով վերոգրյալը՝ *անհրաժեշտ է միաժամանակ փաստել, որ ժամանակակից միջազգային իրավունքը հստակ երաշխիքներ չի նախատեսում ակադեմիական ազատության համար, իսկ մասնավոր ուսումնական հաստատություններ հիմնելու և ղեկավարելու իրավունքը ճանաչում է ծնողների՝ իրենց երեխաների համար կրթության տեսակն ընտրելու առաջնային իրավունքի իրականացման համատեքստում:*

Գոյություն ունեն մի քանի հստակ նորմեր, որոնք պաշտպանում են ակադեմիական ազատությունը: Օրինակ, 1966թ. Տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների մասին միջազգային դաշնագրի 15-րդ հոդվածի 3-րդ և 4-րդ կետերն ամրագրում են, որ պետությունները պարտավորվում են «հարգել գիտական հետազոտությունների և ստեղծագործական գործունեության համար անհրաժեշտ ազատությունը» և «խրախուսել միջազգային համագործակցությունը գիտական և մշակութային բնագավառներում»: 1966թ. Քաղաքական և քաղաքացիական իրավունքների մասին

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

միջազգային դաշնագրի 18-րդ, 19-րդ, 21-րդ և 22-րդ հոդվածներում ամրագրված են մտքի, կարծիքի, արտահայտվելու, տեղեկատվության, հավաքների և միավորումների կազմելու ընդհանուր ազատություններ: Ակադեմիական ազատության վերաբերյալ հայտնի են որոշ ոչ համընդհանուր բնույթի հռչակագրեր, որոնք, սակայն, իրավական պարտավորություններ չեն առաջացնում մասնակից պետությունների համար²¹: 1993թ. մարտին ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի և ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների կենտրոնի կողմից փորձ արվեց ստեղծել Ակադեմիական ազատության մասին համընդհանուր հռչակագիր, սակայն վերջինիս նախագիծը ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի գլխավոր խորհրդաժողովի հավանությանը չարժանացավ: Փաստորեն, չկան համալսարանականների ակադեմիական ազատության երաշխավորման և այսօրինակ հարաբերությունները կարգավորող միջազգային իրավական հստակ մեխանիզմներ և գործիքակազմ:

Կարծում ենք, որ միջազգային հանրությունը քայլեր պետք է ձեռնարկի ակադեմիական ազատության հարաբերությունները կարգավորող միջազգային նորմեր և սկզբունքներ սահմանելու ուղղությամբ, մասնավորապես անհրաժեշտ է ընդունել Ակադեմիական ազատության մասին կոնվենցիա:

Հարկ է փաստել նաև, որ մասնավոր ուսումնական հաստատություններ հիմնելու և ղեկավարելու իրավունքի առնչությամբ ևս բացակայում են միջազգային իրավական հստակ երաշխիքներ ու

մեխանիզմներ: Մասնավոր ուսումնական հաստատություններ հիմնելու և ղեկավարելու ազատությունը կրթության իրավունքը երաշխավորող վերը քննարկված միջազգային համընդհանուր համաձայնագրերի շրջանակներում չի ճանաչվել, դրանցում ամրագրվել են միայն այս ազատությունը չսահմանափակող երաշխիքներ²²:

Հիմք ընդունելով վերոգրյալը՝ *կարծում ենք՝ անհրաժեշտ է միջազգայնորեն կարգավորել մասնավոր ուսումնական հաստատություններ հիմնելու և ղեկավարելու իրավունքի հետ կապված նշված և այլ հարցեր, ինչպես նաև ճանաչել և ամրագրել այս իրավունքը*: Խնդիրն այն է, որ բազմաթիվ պետություններում գործում են մասնավոր ուսումնական հաստատություններ, որոնց իրավական կարգավիճակը, գործունեության սկզբունքները, իրավունքներն ու պարտականությունները սահմանված են միայն պետությունների ներպետական օրենսդրություններով, և պրակտիկայում բացակայում են մասնավոր ուսումնական հաստատությունների նկատմամբ միասնական մոտեցում, ընդհանուր բնույթի միասնական նորմեր, սկզբունքներ, իրավունքներ և պարտականություններ: Կարծում ենք, որ այս բացը կարող է լրացվել միջազգային իրավունքի միջոցով՝ միջազգային իրավական համապատասխան նորմեր և սկզբունքներ ամրագրելով:

¹ Տե՛ս UN General Assembly, Universal Declaration of Human Rights, 10 December 1948, A/RES/217 (III).
² Տե՛ս ՄԱԿ-ի Տնտեսական և սոցիալական խորհրդի E/2011/NGO/70 փաստաթուղթը, 16 մայիսի, 2011թ.:
³ Տե՛ս UN Educational, Scientific and Cultural Organisation, Convention against Discrimination in Education, adopted by the General Conference at its eleventh session, 14 December 1960.
⁴ Տե՛ս UN General Assembly, International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, 21 December 1965, A/RES/2106 (XX).
⁵ Տե՛ս UN General Assembly, International Covenant on Civil and Political Rights, 16 December 1966, A/RES/2200 (XXI).
⁶ Տե՛ս UN General Assembly, Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women, 18 December 1979, A/RES/34/180.
⁷ Տե՛ս ՄԱԿ-ի Տնտեսական և սոցիալական խորհրդի E/CN.6/2011/NGO/23 փաստաթուղթը, 3 դեկտեմբերի, 2010, ինչպես նաև նույն խորհրդի E/CN.6/2011/NGO/55 փաստաթուղթը, 6 դեկտեմբերի, 2010: Տե՛ս նաև Կանանց նկատմամբ խտրականության բոլոր ձևերի վերացման մասին կոնվենցիայի կատարման վերաբերյալ ՄԱԿ-ի CEDAW/C/2007/III/3/Add.3 փաստաթուղթը, 11 մայիսի, 2007:
⁸ Տե՛ս UN General Assembly, International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, 16 December 1966, A/RES/2200 (XXI).
⁹ Տե՛ս Կրթություն բոլորի համար համաշխարհային հռչակագիր, 5 մարտի, 1990, հոդված 5:
¹⁰ Տե՛ս նույն տեղում, հոդված 1:
¹¹ Տե՛ս ՄԱԿ-ի E/C.12/1999/10 փաստաթուղթը, 8 դեկտեմբերի, 1999, կետ 9, 10:
¹² Տե՛ս ՄԱԿ-ի ED-2003/WS/73 փաստաթուղթը, էջ 11:
¹³ Տե՛ս ՄԱԿ-ի E/C.12/1999/10 փաստաթուղթը, 8 դեկտեմբերի, 1999, կետ 14:
¹⁴ Տե՛ս նույն տեղում կետ 19:
¹⁵ Տե՛ս նույն տեղում, կետ 28, 29:
¹⁶ Տե՛ս նույն տեղում, կետ 30:

¹⁷ Տե՛ս UN General Assembly, Convention on the Rights of the Child, 20 November 1989, A/RES/44/25.

¹⁸ Տե՛ս քննարկվող կոնվենցիայի հոդված 28, կետ 3:

¹⁹ Տե՛ս UN General Assembly, Convention Relating to the Status of Refugees, 28 July 1951, 429 (V).

²⁰ Տե՛ս UN General Assembly, Convention Relating to the Status of Stateless Persons. Adopted on 28 September 1954 by a Conference of Plenipotentiaries convened by Economic and Social Council resolution 526 A(XVII) of 26 April 1954.

²¹ Օրինակ՝ Ակադեմիական ազատության և բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների ինքնավարության մասին 1988թ. Լիմայի հռչակագիրը, Պոզնանի (Լեհաստան) 1993թ. Ակադեմիական ազատության մասին հռչակագիրը, Գար Էս Սալամի (Աֆրիկա) 1990թ. Ակադեմիական ազատության և ակադեմիական հանրության հասարակական պատասխանատվության մասին հռչակագիրը և այլն:

²² Տե՛ս Տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների մասին միջազգային դաշնագրի 13-րդ հոդվածի 4-րդ կետի ձևակերպումը, Երեխաների իրավունքների մասին կոնվենցիայի 29-րդ հոդվածի 2-րդ կետի ձևակերպումը և այլն:

РЕЗЮМЕ

Международные всеобщие конвенциональные гарантии права на образования

В современной международной системе прав человека, право на образование признается как естественное и неотчуждаемое право. Многие международные правовые документы гарантируют исполнение этого права в соответствии с международными правовыми принципами и стандартами. В этом контексте, в статье представляются и анализируются те международные правовые документы, которые содержат в себе нормы и начальные пункты о праве на образование и, при этом, обязывают государств-участников гарантировать старательное исполнение этих норм. Особенно, в статье обсуждаются такие международные документы как Всеобщая декларация прав человека (1948), Конвенция о борьбе с дискриминацией в области образования (1960), Международная конвенция о ликвидации всех форм расовой дискриминации (1965), Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах (1966), Международный пакт о гражданских и политических правах (1966), Конвенция о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин (1979), Конвенция о правах ребенка (1989) и т.д.. В статье обсуждаются международные гарантии в сфере образовательного права, характер обязательств государств-участников, те образовательно-правовые отношения, которые регулируются нормами международного права. В статье анализируются такие понятия, как “начальное образование”, “основное образование”, “среднее образование” и т.д.. В этом контексте, научное исследование показывает, что современное международное право гарантирует:

- право на образование каждого человека,
- обязательное и бесплатное начальное образование для всех,
- открытое и доступное среднее образование для всех в его различных формах, включая профессионально-техническое образование,
- одинаково доступное высшее образование для всех на основе способностей каждого,
- свободу родителей и в соответствующих случаях законных опекунов, выбирать для своих детей тип образования,
- право родителей и в соответствующих случаях законных опекунов, обеспечивать религиозное и нравственное воспитание своих детей в соответствии со своими собственными убеждениями,
- право на образование без какого бы то ни было различия, как-то в отношении расы, цвета кожи, пола, языка, религии, политических или иных убеждений, национального или социального происхождения, имущественного, сословного или иного положения,
- право национальных меньшинств вести собственную просветительную работу, включая руководство школами,
- не умаление свободы отдельных лиц и учреждений создавать учебные заведения и руководить ими,
- право на образование беженцев и лиц не имеющих гражданства,
- поддержание школьной дисциплины с помощью методов, отражающих уважение человеческого достоинства ребенка.

По мнению автора, в современном международном праве отсутствуют конкретные нормы гарантирующие академическую свободу; право отдельных лиц и учреждений создавать учебные заведения и руководить ими не признается и не регулируется международными конкретными нормами, а признается не умаление свободы этого права.

В статье делаются конкретные предложения для заполнения этих пропусков в международном праве.

SUMMARY

International Universal Conventional Guarantees for the Right to Education

In the human rights' contemporary international system, the right for education has been recognized as natural and inalienable right. Many international documents guarantee the implementation of this right according to international principles and standards. In this sense, the article present and analyse those international legal documents, which contain norms and points of departure on the right for education and obligate states parties to secure dilligent implementation of these provisions. Particularly, the author touch upon Universal Declaration of Human Rights (1948), Convention against Discrimination in Education (1960), International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination International (1965) Covenant on Civil and Political Rights (1966), International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (1966), Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (1979), Convention on the Rights of the Child (1989) and etc..

Article brings to light the scope of international guarantees for the right to education, the nature of states' obligations, those educational relations, which are regulated by the norms of international law. In the article are analysed a number of concepts which hold a firm place in above mentioned documents, such as "elementary education", "primary education", "secondary education" and etc.. In this aspect, the research shows that contemporary international law guarantees:

- the right for everyone to the education,
- free and compulsory Primary education to all,
- generally available and accessible Secondary education in its different forms, including technical and vocational Secondary education to all,
- on the basis of capacity, equally accessible higher education to all,
- the liberty of parents and, when applicable, legal guardians to choose for their children schools and type of education,
- the right of parents to ensure such education and teaching in conformity with their own religious and philosophical convictions,
- prohibition of discrimination in education of any kind such as race, colour, sex, language, religion, political or other opinion, national or social origin, property, birth or other status,
- the right of members of national minorities to carry on their own educational activities, including the maintenance of schools and the use or the teaching of their own language,
- not interference with the liberty of individuals and bodies to establish and direct educational institutions,
- right for education to refugees and stateless persons,
- the administration of school education in a manner consistent with the child's human dignity.

According to the author, contemporary international law does not have strict norms for guaranteeing academic freedom. At the same time, international law does not recognize the right of individuals and bodies to establish and direct educational institutions, international law anly guarantees not interference with this right. In order to fill these gaps, the author makes concrete suggestions.